

VALENTINO KUZSINSZKY
SEXAGENARIO

ARCHÆOLOGIE NUMISMATICÆQUE IN REGIA UNIVERSITATE HUNGARICA
BUDAPESTINENSI DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATA SUMMO MAGISTRO · SOCIE-
TATIS REGNI HUNGARIE ARCHÆOLOGICÆ PRÆSIDI DIGNISSIMO · MUSEI
AQUINCENSIS ATQUE MUSEI URBS BUDAPEST PRÆFACTO CLARISSIMO·

QUI HISTORIAM PANNONIÆ ET DACIÆ EGREGIE PER-
SCRIPSIT · AQUINCI RELIQUIAS DIEI IN LUMEN REDDI-
TAS DOCTISSIME RECENSUIT DISPOSUITQUE · MONUMEN-
TA ANTIQUITATIS IN TERRA PATRIA DETECTA
EXPLORANDO FELICITER ILLUSTRAVIT·
SCRIBENDO PRÆCLARE NOBILITAVIT·
DOCENDO LUCULENTER PROPAGAVIT·

ANIMI GRATI TESTIMONIUM
COLLEGAE · DISCIPULI · SODALES · AMICI ·

D ·

D ·

1870

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

REPORT OF THE PHYSICS DEPARTMENT
FOR THE YEAR 1870

BY
J. C. SMITH

CHICAGO: PUBLISHED BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1871

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO

Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyveinek jelen II. kötetét egy *titulus honorariusszal* nyitjuk meg, amely a római hasonló írások mintájára elmondja, megörökíti, hogy ezt a kötetet munkatársai kinek szentelték, mi volt a tiszteletadásnak alkalma és oka.

Úgy véltük, hogy stílszerű, ha Társulatunk nagyérdemű elnökének, aki a római epigrafikának hazánkban legkiválóbb művelője, a klasszikus föliratok nyelvén dedikáljuk kollégáinak és tanítványainak, barátainak és tisztelőinek dolgozatait abból az alkalomból, hogy munkában és eredményekben gazdag életének 60-ik évét — Évkönyvünk II. kötetének évkörében — betöltötte.

A római föliratok mesteri magyarázójának példáját követjük akkor, amikor a szűkszavú ajánló szavakat kommentálva és a rendelkezésünkre álló adatokkal kiegészítve iparkodunk megállapítani, hogyan folyt le az ő élete s mit jelent ez életnek eddigi munkája a magyar és általában a régészeti tudománynak.

Valentino Kuzsinszky: A kéttagú magyar név viselőjének polgári származását jelzi, édes atyja jóhírű iparosmester volt. A családi név azonban még többet is elárul nekünk: lengyel név az, mely magyar átírásában is megőrzi annak emlékét, hogy valamelyik őse Lengyelországból szakadt hazánkba, ahol a család a magyar föld igéző hatása alatt teljesen megmagyarosodott. Érdekes, hogy Németországnak vezető római epigrafusa, a magyar Délvidéken született Domaszewski, akivel Kuzsinszky régtől fogva szoros tudományos összeköttetésben áll, szintén lengyel eredetű családból származik.

Sexagenario: Kuzsinszky Bálint 1864 november 6-án született Szabadkán. Miután szülei onnét a hetvenes évek elején Fehértemplomba költöztek, e kiesfekvésű, nagyobbára sváb lakosságú bánáti városban nyerte iskoláztatását, ott tanult meg tökéletesen németül. A községi elemi iskola után végigjárta — mint mindig színjeles tanuló — a magyar kir. áll. főgimnáziumot, ahol két évvel Herczeg Ferenc után, 1883-ban tett érettségit. Kis diák-

koromból jól emlékszem még, hogy milyen kimagasló szerepet vitt Kuzsinszky: az iskolai ünnepélyeken legjobban az ő lelkes szavatainak tapsoltunk s mikor Arany János halálakor a gimnázium a magyar Társaskörben rendezett nyilvános gyászünnepélyt, mély hatást tett ránk az ötöle szerzett és előadott alkalmi óda. Mint VII. és VIII. osztályú tanuló az ifjúsági Önképzőkörnek, melynek Csengery János volt az elnöke, ő volt legmunkásabb tagja, aki egymaga vitte el a nagy számban kitűzött verseny- és pályadíjaknak felét magyar irodalmi, történelmi, fizikai tárgyú dolgozataival, németből, latinból meg lengyelből való műfordításaival és szavallataival.

1883 őszén néhány forinttal zsebében feljött Budapestre és a tanári pályát választván, beiratkozott a bölcsészeti karra klasszikus filológusnak. Mikor aztán egy pár tanítványt sikerült szereznie, fölhozta édesanyját, — édesatyját mint VII. gimnázista vesztette volt el — s vele együtt küzdötte végig fiatal éveit; hisz' mint szegény fiú a maga emberségéből kellett megélnie abban a korban, amikor még nem voltak kollégiumok és menzák az egyetemi hallgatók támogatására. De édesanyjának megadta a sors azt az örömet, hogy lássa fia küzdelmének eredményét, megérte egyetemi r. tanárrá való kinevezését. Érdekes, hogy az egyetemen a latin és görög filológián kívül két évig jogi, főleg római jogi előadásokat is hallgatott és azokból szorgalmasan kollokvált. Kedvelt tanárai voltak P. Thewrewk Emil és Ábel Jenő. Pályájára az utóbbi gyakorolt döntő hatást. A zsenialis Ábel éles szeme ugyanis fölismerte tanítványának tehetségét és másodéves hallgató korában megbízta, hogy Kárfy Ödön *Specimina inscriptionum metricarum* c. doktori értekezéséről ismertetést írjon a tőle szerkesztett Egy. Philologiai Közlönybe. Ez az ismertetés, Kuzsinszky irodalmi működésének zsenigéje, mely az E. Ph. Közlöny 1885. évfolyamában jelent meg, tanúságot tesz arról, hogy e témakörbe alaposan beletanult. De nemcsak beletanult, hanem meg is szerette azt és most már rendszeresen hallgatván archaeológiát Torma Károly vezetése mellett, aki akkor római numizmatikát, epigrafikát és archaeológiát adott elő, — mindig különös tekintettel Dacia és Pannonia emlékeire, egész lelkével fordult azon studium felé, amelyhez egész életén át kilengés nélkül hű maradt és amelynek ő hazánkban és a külföldön egyaránt nagyrabecsült munkása lett. Hogy archaeologiai tanul-

mányait egyetemi hallgató korában milyen alaposan végezte, annak ékes bizonyítéka első sikere : az egyetemnek 1887. évi záró ünnepén neki ítéltek oda a Pasquich-alap — 50 forintos — jutalmát, amely a következő pályatételre volt kitűzve : «Határozottassék meg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányok alapján a hazánk területén lelt bronzkori fegyverek alak- s idombeli különbsége, illetőleg a magyar leletek sajátossága a másutt talált fegyverekéitől». Érdemes ideiktatni a bírálók jelentéséből a dolgozat jellemzését, mert az ott kiemelt erősségei későbbi munkásságának is alapvonásai. Torma Károly szerint : «Szakavatottan . . . körülírja és meghatározza az ú. n. magyar típusokat. Szerző nemcsak tisztában van a tárggyal, hanem az, amit írt, éles megfigyelő tehetségéről tanuskodik s a változatok felismerése- és meghatározásában erős szemét dicséri ; a külföldi szakirodalom termékeit ismeri és az analógiák csoportosításában jól használja . . . egy szóval oly művet írt, amely irodalmi színvonalon áll, sőt gyakorlott szakembernek is becsületére válnék.» S azért «tekintve a mű abszolút becsét, a jutalomnak megszorítását» indítványozza. Henszlmann Imre meg ezt írja : «A munka a feladatnak igen jól felel meg. Ebben a Nemzeti Múzeum e tárgyat illető készlete teljesen kimerítőleg, tudományosan van tárgyalva, úgy hogy e munka . . . a publikációt is megérdemli». De az archaeologia mellett nem hanyagolta el filológiai tanulmányait sem és negyedik egyetemi éve végén letette a tanári szakvizsgálatot a latinból és görögből. Ha ezzel búcsút is mondott a klasszika-filológiának, magával vitte e tanulmányaiból a latin és görög nyelv alapos ismeretét, a szigorú filológiai módszert és akribéiát, amely irodalmi munkásságnak biztos alapja maradt.

Még egyetemi tanulmányainak utolsó félévében megkezdte *cursus honorumát*, amelyből ajánló titulusunk csak a legmagasabb fokokat említi. Mikor ugyanis 1887 legelején a Magyar Nemzeti Múzeumban egy gyakornoki állás került betöltésre, több pályázó közül a Pulszky Ferenc, Torma Károly és Hampel József előtt tett vizsgálat alapján ő nyerte el azt. Hampel alatt másfél évtizedet töltött ez intézet szolgálatában és ezen idő alatt derekasan kivette részét a numizmatikai és régiségtári osztályban az archaeologusra oly fontos múzeumi gyakorlat mindennemű munkájából. 1889-ben múzeumi segédőrré, 1899-ben múzeumi őrré nevezték ki s mint ilyen működött ott 1902-ig, amikor a budapesti egyetemen elfoglalta az ókori történelem tanszékét. Még 1888-ban elnyerte a böl-

csészetdoktori fokot, amidőn : «Az Aquincumi legújabb ásatások» című, a Budapest Régiségei I. kötetéből ismeretes dissertációja alapján az érem- és régiségtanból mint főtárgyból, a művészettörténelemből és latin filológiából mint melléktárgyakból, summa cum laude tett szigorlatot. 1890-ben pedig pedagógiai vizsgálatával középiskolai tanári oklevelet szerzett, aminek annyiban vette hasznát, hogy míg sovány volt a fizetése, a zerge-utcai fővárosi községi főreáliskolában tanította délutáni órákban a latin nyelvet, mint rendkívüli tantárgyat, bár idejét az archaeologia ugyancsak lefoglalta. Múzeumi szolgálata mellett tudniillik még más, nagyobb munka is nehezedett vállaira, melyet immár négy évtized óta folytat lankadatlan eréllyel, amelynek nagy eredményei elválaszthatatlanul forrtak össze nevével: Aquincum romjainak fölkutatása. Miután a nyolcvanas évek elején Torma az amphitheatrumot, Hampel a papföldi közfürdőt fölfedte, kis szünet után 1887-ben indultak meg újra az aquincumi ásatások, amelyekhez azok vezetője, Torma Károly, Kuzsinszkyt vette maga mellé segédül, kit a főváros, tekintettel arra, hogy «szakképzettségének és buzgalmának szép jeleit adta» Torma lemondása után 1888-ban az aquincumi ásatások vezetésével bízott meg. Azóta is ő vezeti, hogy minő sikerrel, közismert tény. Föltárta a papföldi antik városrészt, majd később a gázgyár építésekor annak a területét is gondosan átkutatta. Az ő eszméje volt, hogy a fölösött, valamint az antik város egész területén talált régiségek a helyszínén állíttassanak ki és azért az építkezéseknél, csatornázásnál, mindenfelé talált síroknál előkerült köveket, leleteket összegyűjtötte és mindezek számára megszervezte és saját elgondolása szerint megépíttette 1894-ben klasszikus formában az Aquincumi Múzeumot, melyet csakhamar (1896-ban) két szárnyal, majd (1904-ben) az egyre szaporodó köemlékek számára oszlopos tornácú lapidariummal kellett bővíteni. Ez a romok között emelkedő s azért kétszeresen tanulságos helyi múzeum leleteinek helyes elvek szerint történt és szemléletes elhelyezése miatt méltán örvend külföldön is kitűnő hírnévnek. Kuzsinszky szerző munkájának egy másik szép alkotása a Székesfővárosi Múzeum a városligeti kiállítási műcsarnokban, amelyben a Budapest történetére, életére és fejlődésére vonatkozó gazdag emlékanyagot összegyűjtötte és amelynek 1899 óta igazgatója.

E soknemű elfoglaltsága közt tanulmányutakat is tett, először végigjárta a magyarországi múzeumokat, azután ellátogatott

Ausztriába, Németországba és hónapokat töltött Itáliában, főleg Pompejiben. Hazai és német szakközlönyökben egymásután publikálta értékezéseit, melyek első sorban aquincumi kutatásaival kapcsolatosak. Ezek alapján a budapesti tudományegyetem 1892-ben magántanárrá habilitálta a római archaeológiából. Mint ilyen általános vonatkozású kollégiumok mellett tárgyalja a római numizmatikát, gyakorlatokkal egybekötve a római fölirattant s az előbbieket kapcsán, valamint különösen «Magyarország a rómaiak korában», «A római provinciák szervezete, különös tekintettel Pannoniára és Daciára» c. előadásaival bevezeti hallgatóit a régészet azon területébe, amelynek művelése a hazai archaeológiának sajátlagos és elsőrendű feladata. Schvarcz Gyula halála után, mint helyettes tanár látta el az 1900/1. tanévben az ókori történet tanszékét, amelyre 1901 október 25-én rendkívüli tanárrá kinevezték. Ezzel a kinevezéssel teljesezésbe ment az ókori történet nagymesterének, Mommsennek elvi óhaja, melyet e tanszék betöltésére vonatkozólag más alkalommal egy érdekes levelében (Akad. Ért. 1894, 447. l.) kifejezett volt: «Nem habozom kijelenteni, hogy az ókori történet budapesti tanszékét nem kellene más egyéniséggel betölteni, mint aki eléggé járatos a pannoniai régiségekben és feliratokban, hogy a fiatalságot erre a térre is bevezesse. Igaz, hogy a pannoniai föliratok és az epigrafika általában nem alkotják magukban véve az ókori történelmet, de kétségkívül annak nem csekély fontosságú alkotórészét teszik és az önök intézőinek nem kellene arról megfélekedezniök, hogy a Duna vidékén növekvő fiatalság ezen az úton biztosabban és közvetlenebbül vezethető be az ókori történetébe, mint azon az úton, mely Marathonon és Salamison át vezet hozzá». Kuzsinszkynál jobban senki sem felelt meg ennek a Mommsen-féle qualificációnak, nemcsak előző tudományos működése folytán, hanem annyiban is, hogy addig, míg ezt a tanszékét ellátta — amelyen időközben, 1911 október 3-án rendes tanárrá nevezték ki, — a görög és a római történeten végigvezető főkollégiumain kívül állandóan külön előadásokat tartott a latin fölirat-tanból, nevezetesen a magyarországi latin föliratokról, Magyarország római kori történetéről, Dacia történetéről és Pannonia meg Dacia történetének kútfőiről.

Mikor aztán 1913-ban elvesztettük Hampel Józsefet, éppoly természetes, mint méltányos dolog volt, hogy egyetemi örökébe Kuzsinszkyt iktatták be: 1914-ben nevezték ki az érem- és régiség-

tan ny. r. tanárává. Miután hosszú múzeális szolgálatában meg az ázó tudományának gyakorlati művelésében gazdag tudást és tapasztalatokat gyűjtött, az antik történet egész rendszerét átdolgozván élesítette széleskörű történelmi látását, miután a provinciális archaeologia és az epigrafika terén évtizedes következetes munkássággal nagyérdemű kutatásokat végzett és maradandó becsű tudományos működést fejtett ki, végre arra a helyre került, ahol legtöbbet használhat a magyar régészeti tudománynak, irányíthatja azt s folytathatja teljes erővel azt a munkát, amelyet mint magántanár és az ókori történet tanszékén megkezdett: nevelhet tanítványokat, amint nevelt is már — hisz' a magyar régészek sokat ígérő ifjú generációja jórészen az ő tanítványának vallhatja magát, — hogy folytassák a Römer, Torma, Hampel és az ő munkáját és megoldják azt a sok-sok földadatot, mely a magyar föld őskori és ókori története terén, mint a magyar archaeologia becsületbeli tartozása megoldásra vár. E cél érdekében — hisz' ő ismeri legjobban a magyar régészet sajátlagos kötelességeit — úgy osztotta be egyetemi előadásainak körét, hogy a klasszikus művészet minden ágának rendszeres és változatos tárgyalása mellett, állandóan, és tudjuk, hogy legszívesebben — foglalkozik a provinciális archaeológiával, főképpen a magyar föld emlékeivel és ez emlékek történelmi tanulságaival, ami a magyar tanárra és a leendő régészre nézve a legfontosabb. Hogy hallgatóit az önálló kutatásba bevezesse, a római epigrafikának és a numizmatikának szentelt kollégiumait gyakorlatokkal köti össze; Magyarország őskori és ókori régiségeit pedig, ahol saját kutatásaiból és tapasztalataiból merít, majd hosszmetzetben, történelmi korszakok szerint (őskor, vaskor, kelta, római kor stb.), majd keresztmetszetes csoportosításban (római sírleletek, agyagművesség, építészeti maradványok stb.), főleg a szemináriumi órákban szereti földolgozni; ott, a tudományos képzés egyetemi műhelyében érvényesül legjobban, legközvetlenebbül tanítói munkájának nagy hatása. Egyébként az egyetemen kívül is szolgálta a magyar régészképzés ügyét: amikor a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege — az a szerv, amelynek hiányát a vidéki múzeumok nagyon érzik és mielőbbi okos pótlását remélik, — a vidéki múzeumok tisztviselői számára 1911 júniusában Kolozsvárt archaeologiai tanfolyamot rendezett, Kuzsinszky tartott előadásokat a római epigrafikából és a római tartományok kormányzatáról, különös figyelemmel Pannónia és Dacia viszo-

nyaira, gyakorlatokkal egybekötve, hogy a hallgatóságot a földiratos emlékek ismeretébe és értékesítésébe bevezesse.

Cursus honoruma teljes rajzához tartozik azon kitüntetések rövid említése, amelyekkel kül- és belföldi tudós testületek érdemeit honorálták. A német régészeti tudománynak legfelsőbb foruma, a Kais. Deutsches Archaeologisches Institut, már 1896-ban méltányolta tudományos működését és levelező tagjává nevezte ki, 1925-ben pedig ugyanennek az intézetnek, mely most az Archaeologisches Institut des Deutschen Reiches nevet viseli, rendes tagja lett. Az osztrák régészek, akikkel régóta áll tudományos összeköttetésben, az Osztrák Archaeologiai Intézet tagjai sorába választották. A Magyar Tudományos Akadémiának 1907-ben lett levelező tagja; annak archaeologiai bizottsága Hampel halála után őt bízta meg 1914-ben a bizottság előadó tisztével; 1926-ban elnyerte a magyar tudósok legnagyobb honi kitüntetését, az akadémiai rendes tagságot. Régtől fogva tagja a Műemlékek Országos Bizottságának, amelynek munkálataiban élénk részt vesz. Az Országos Régészeti Társulat, amelynek fiatal kora óta buzgó és munkás tagja volt, 1912-ben másodelnökévé választotta; 1920-ban pedig báró Forster Gyula, nagyérdemű elnökének lemondása után egyhangú lelkesedéssel reá bízta az elnöki tisztet annak jeléül, hogy mily nagyra becsüli a magyar régészeti tudomány körül szerzett elévülhetetlen munkáját és hogy őt tekinti a magyarországi archeologia hivatott vezérének, irányítójának.

Írói pályafutását 1885-ban kezdte az E. Philologiai Közönyben azzal az ismertetéssel, amely, mint fentebb említettük, tanulmányainak irányára oly nagy befolyást gyakorolt. Néhány évig még sűrűn találkozunk nevével az Eph. Közöny hasábjain, bírálja a régészeti vonatkozású programtervezéseket és két tanulmányt tesz közzé; az egyiket oly témáról (Pannonia római jogú városai), melyre később ismételten visszatért. Ezeket olvasva két dolgot állapíthatunk meg. Egyrészt meglepő az a tárgyban és irodalmában való alapos jártassága, amellyel a szönyegre hozott kérdésekhez kezdettől fogva hozzászól, de mindenekelőtt meglepő ítéletének biztossága, amellyel ő, a kezdő, idősebb szaktársainak (Király Pál, Téglás Gábor, Cserni Béla) munkáját olyképpen értékeli, mint az később általános véleménnyé kialakult. Másrészt azonnal szembe-tűnik írásainak egységessége, mely elárulja, hogy érdeklődésének középpontjában a honi föld ókori története és emlékei állanak.

Látjuk, hogy már akkor azzal a határozott célkitűzéssel dolgozott, amely máig is minden változtatás nélkül érvényesül munkásságában és amely célkitűzés elsörenden méltó magyar régészhez, mert arra a munkára készíti, amelyet nekünk kell elvégeznünk és szégyen volna, ha nem magyar régészek végeznék. Ez a céltudatos egységesség épp úgy jellemző vonása a Kuzsinszky tárgya szerint hazai, színvonala szerint a külföldi tudományával versenyző munkásságának, mint ahogyan alapos felkészültsége és szigorú módszeressége mellett magyarázata elért eredményeinek.

Mivel tisztán látta maga előtt a kitűzött célt, a magyar föld római korának kutatását, természetesnek fogjuk találni, hogy irodalmi működésének főteréül a régészeti szakközlönyöket választotta, az *Archæologiai Értesítőt* és a *Budapest Régiségeit*. Az utóbbinak megindítása óta a szó szoros értelmében vett főmunkatársa, ebben teszi közzé legfontosabb aquincumi tanulmányait, amelyekben az ásatások, illetőleg saját ásatásainak eredményeit, a leleteket, érmeiket és rendszeres sorozatokban a helyszínén napfényre hozott, valamint a mindenfelől múzeumába gyűjtött föliratos és képes köveket földolgozza. Havas Sándor halála után az *V. kötet*től (1897) kezdve ő veszi át a szerkesztést is és azóta a székesfővárosnak ez az előkelő kiadványa egyre gazdagabb tartalommal jelenik meg, mert fokozott figyelemmel kíséri az ókoriak mellett Budapest történetének középső- és újkori emlékeit és eseményeit. Az *Archæologiai Értesítő*ben, melynek 1887 óta a legújabb kötetéig állandó munkatársa, bár itt is találkozunk Aquincumra vonatkozó cikkekkel, már tágabb körű munkássága, különböző pannoniai és daciai régészeti emlékekkel és problémákkal foglalkozik és bizonyosságát adja egyszermind annak, hogy munkássága a mellett, hogy egységes, egyetememes érdeklődésből és tájékozottságból táplálkozik, nem egyoldalú: kritikai szemlét tart a külföldi archeologiai mozgalmak felett és beható méltatásokban szól az archeológiában vezető szerepet vivő német szakirodalomnak egy-egy alapvető munkájáról. Külföldi szaklapokba is dolgozott, az *Archæologische Zeitung*ba és az *Osztrák Régészeti Intézet Jahreshefte*-ibe. Meg kell még említenünk, hogy a szigorúan tudományos működés mellett nem vetette meg a népszerűsítő cikkek írását sem, amikor ennek kitűzött célja érdekében szükségét látta. 1888 óta néhány esztendőn át a *Vasárnapi Ujság*ba és napilapokba eleven tollal, sűrűn írt tudósításaival, tárcáival tájékoztatta a közönséget

a hazai és külföldi régészeti eseményekről és főleg az újonnan megkezdett aquincumi ásatásokról. Csakugyan sikerült is neki ily módon nagyfokú érdeklődést kelteni Aquincum iránt, úgy hogy az emberek tömegesen zárandokoltak Óbudára az ásatások föltárt romjainak s a kezdetben a Krempel-malom szobájában kiállított leleteknek megtekintésére. Ennek a lelkes propagandának és a nyomában fakadt általános érdeklődésnek köszönhető jórészt, hogy a székesfőváros törvényhatósága szívesen szavazta meg és a költségvetésben rendszeresítette az aquincumi kutatásoknak és a múzeumnak költségeit.

Kuzsinszky pályájának elején tanuja volt annak a hatalmas föllendülésnek, melyet az archaeologia a mult század utolsó negyedében vett és amelynek folyamányaként mindjobban históriai tudománnyá épült ki, amely most már a művészeti emlékek mellett az összes, emberkéz alkotta emlékeket tárgyalja, hogy azok tanulságait nemcsak az antik művészet, hanem általánosabban az ókor kultúrájának és történetének rekonstruálására fölhasználja, amint azt vele párhuzamosan idősebb testvére, a filológia az írott források alapján teszi, amelyeket munkájánál segítségül is hív. Ilyen értelmű, az archaeologiai és epigrafikai emlékek módszeres földolgozásával és az antik historikusok adatainak értékesítéséből nyert rekonstrukció a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi magyar történet I. kötetének 2. könyve «Pannonia és Dacia» (1895), ahol közel 200 oldalon e területek római kori elfoglalásának és történetének s közbül a tartományok és városok kormányzásának, hadi, nemzetiségi, meg vallási viszonyaiknak valamint műemlékeiknek rajzát adja, oly képet szerkesztvén minderről, amelyet akkor lehetett. Ha kellő kiterjedésű részletkutatások híján még ma is nagy nehézségekbe ütközik ily tárgyú szintézis, annál nagyobb az ő érdeme, hogy ezelőtt három évtizeddel ezt az alapvető munkát elvégezte, mely történeti irodalmunk egy érezhető hiányát pótolta, amint máig is megtartotta alapvető, hiánytpótló értékét. Egy másik összefoglaló jellegű, rövidebb tanulmánya a Beöthy-féle művészet-történet I. kötetében (1906) jelent meg: «Magyarország emlékszerű maradványai a római korból» címen, melynek szintén az a kiváló érdeme, hogy első ízben adja — s azóta sem kaptunk másikat — a hazánk földjén kifejlődött római provinciális művészet alkotásainak rendszeres áttekintését, amelynek keretében aquincumi kutatásai alapján főleg onnan ismert emlékekhez fűzi velős jellemzéseit.

Mikor Pecz Vilmos az akadémia és a kultuszminisztérium támogatásával vállalkozott az egyetemi hallgatók, filológusok és történészek érdekében már régóta sürgetett «Ókori Lexikon» szerkesztésére, a hungaricumok megírására fölkérte Kuzsinszkyt, aki annak két kötetében (1902—1904) földolgozta vagy másfélszáz címszóban, amelyek némelyike (pl. Aquincum, Dacia, Pannonia) egész cikké bővült, a magyar föld ókori topografiájára, néprajzára, történetére vonatkozó anyagot. E címszók, melyek könnyen használhatóan együtt nyújtják a legfontosabb, egyébként szétszórt magyar vonatkozású realiakat, nemcsak jobba és gazdagabbá teszik, főleg e tekintetben, a magyar Lükkert német példaképénél, hanem oly gonddal és alaposággal vannak szerkesztve, hogy a Pauly—Wissowa-féle Realencyclopädiének is dízére válnának, amelyben a daciai és pannoniai tárgyú címszókat, sajnos, és bátran mondhatjuk, megokolatlanul, nem magyar tudósok írták, hisz' cikkeik közül nem egy elmarad a Kuzsinszkyéi mögött.

Élete munkájának javarészét Aquincumnak szentelte. Ott ásott fáradhatatlanul, föltárta rendszeresen a felső, polgári várost, amelynek köz- és magánépületeit mintaszerűen publikálta — az antik építés ezen tanulságos emlékeiről az Építészeti Szemlében a modern szakembereket is tájékoztatta; — majd átkutatta a szomszédos gázgyári területet, ahol egy rendkívül érdekes kerek templomot, késői sírokat, melyekhez régebbi szép faragványos köveket, párkányrészleteket használtak volt föl, és több tégláégető mellett az Aquincumban már régebben sejtett agyagáru-gyár kemenccéit és gazdag fölszerelését, valamint kutak jól konzervált gerendás és fahordóvázait hozta napfényre. A III. nemzetközi archaéologiai kongresszuson Rómában (1912 okt. 14.) erről tartott előadása nagy feltűnést keltett. Éber gyűjtésének és ásatásainak eredményeként vagy háromszáz új köemléket szerzett múzeumának, melyeknek túlnyomó része föliratos. Hogy mit jelent ez a gyarapodás a tudományra nézve, ahhoz elég megjegyeznünk, hogy az összes, előbbről ismeretes, főleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött aquincumi föliratok száma ma már csak néhány darabbal haladja túl az aquincumi múzeum kötárát. Ezekből a köemlékekből eddig 254-et adott ki a Budapest Régiségeiben; kísérő magyarázataiban részletesen tárgyalja a föliratosoknál történeti meg topografiai jelentőségüket, a vallási, nemzetiségi, katonai és közigazgatási viszonyokat megvilágító tanulságaikat; a kevés számú figu-

rális emléknél pedig éles szemmel elemzi azok stilisztikai sajátosságait.

A régebbi aquincumi föliratok ismertetését Fröhlich Róbert kezdte meg a fentemlített folyóirat hasábjain. De csak a város municipalis szervezetére vonatkozókat adhatta, tanulmánya befejezésében megakadályozta a halál. Kuzsinszky kegyeletesen befejezte Fröhlich munkáját a föliratok legtekintélyesebb csoportjának, a katonaságra vonatkozó inscriptióknak tárgyalásával, amelyben azoknak adatait széles keretű képbe foglalta össze.

Aquincumi kutatásainak haladását híven tükröztetik vissza az ásatások és a múzeum látogatói számára szerkesztett, illusztrált kalauzának különböző kiadásai, amelyekben általános tájékoztatóval bevezetve, időről-időre — az I. kiadás 1900-ban, a VI-ik 1923-ban jelent meg — összegezte azok eredményeit. A külföldiek számára, kik egyre sűrűbben keresik föl Aquincumot, német Führert is írt — ennek is már IV. kiadása járja, — sőt sokszor hangoztatott óhajnak megfelelően legújabban francia, angol és olasz kiadást is adott belőle. Nagybecsű összefoglalás, mert az épületeket és a leleteket történeti és topografiai összefüggésükben tárgyalja, az a tanulmánya, melyet a Pest-Buda egyesítésének 50. évfordulója alkalmából a fővárostól kiadott «Budapest Műemlékei» c. munkában tett közzé (1925). Ennek értékét nagyban növeli az a körülmény, hogy egyrészt itt kapunk jó tájékoztatót a gázgyár helyén végzett, részletes feldolgozás alatt álló, nagyjelentőségű kutatásairól, másrészt tanulságossá teszik a romokról és a legjellemzőbb leletekről bőven közölt szép képek, valamint a terv- és helyszíni rajzok, melyeket jó volna egytől-egyig, a kissé soványan illusztrált kalauz kiadásába fölvenni. Így derített egyre nagyobb fényt Aquincum történetére és életére, miközben helyesbítette a Duna-vonal római megszállására, a castrum helyére vonatkozó régebbi föltevéseket; fővonásaiban megállapította a város topografiáját, értékesítvén ehhez a nevezetes támpontokat nyújtó sírleleteket is, amelyeket ő múzeumában mintaszerűen — bár mások is követnék példáját — egymástól gondosan elhatárolva állított ki. Szóval elvégezte, majdnem egymaga, azt a munkát, melyet a külföld is e pontra nézve tőlünk elvárt. És ez a külföldi szaktudomány, mely eredményeit átvette, ezért ismételtelen adózott neki elismeréssel. Hogy csak egyet említsek: M. Rostovtzeff, az ókori történetnek és kultúrának kétségkívül egyik legkiválóbb kutatója, ma a Yale

egyetem tanára, aki ugyancsak fukarkodni szokott a dicsérettel, legújabb «The Social and Economic History of the Roman Empire» című nagy művében (Oxford, 1926. p. 554.) ezt írja: Excellent work has been done for Aquincum by Kuczinski.

Tisztában lévén azzal, hogy a Pannonia topografiájára és történetére vonatkozó, még megoldandó sok probléma a legszorosabb összefüggésben van a pannoniai limessel, ismételten sürgette a rendszeres limeskutató megindítását, amelynél, miként Ausztriában Carnuntum, úgy nálunk Aquincum szolgálhatna kiinduló pontul. Erre nézve Finály Gáborral párhuzamosan javaslatot is dolgozott ki már 1905-ben (AIÉ. 1905, 213. skl.). A következő évben pedig a Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottságának dec. 7-iki ülésén indítványt terjesztett be a pannoniai római limes fölkutatása céljából szervezendő szakbizottság dolgában: «A bizottság a limeskutató megindítását tudományos közszükségletnek tartja, hasznosnak véli egy szakbizottság föllállítását és azt javasolja, hogy az a Műemlékek Országos Bizottsága kebelében állíttassék föb». Ezt olvassuk az Akad. Értesítő 1907. évi 344. lapján, de azért mindmáig nem történt semmi ebben a nagyfontosságú kérdésben, melyet először Rómer Flóris vetett föl a mult század 70-es éveiben, amikor a rendszeres limeskutató Németországban még meg sem indult, ahol az azóta bámulatos eredményekkel már be is fejeződött. Utána újra javasolta volt azt a kultuszminiszternek Hampel József a 80-as években s azóta Ausztria már derekas munkát végzett a limeskutató terén, sőt már Romániában is megszervezték. Most, szerencsénkre, oly kultuszminiszterünk van, aki a legteljesebb megértéssel viseltetik a hazai tudomány szükségletei és föllendítése iránt és így minden reményünk lehet arra nézve, hogy az ő nagyvonalú kultúrprogrammja keretében, mely már oly sok szép alkotást hozott létre, végre megindul a magyarországi limeskutató; hisz' történt is már, épp e legilletékesebb oldalról biztató kezdeményezés és nem kell félnünk, hogy kultúrfölnyünk, amellyel büszkélkedünk, e ponton csorbát szenvedjen.

A Klebelsberg- emlékkönyvbe írt «Solva» c. értekezésében Kuzsinszky kitűnő példát szolgáltat arra, hogy egy szűkszavú föliratból szigorú módszerességgel mennyi tanulságot vonhatunk le az ókor történetére és viszonyaira és hogy bennök esetleg későbbi intézmények meglepő magyarázatát is meglelhetjük. Az epigrafiká-

nak ő egyébként nagymestere. Nemcsak mint tanár és kutató, ki szuverén módon ismeri annak hazai anyagát, hanem mint gyűjtő és kiadó is, aki fáradságot nem kímélve, fölkeresi és összeszedi az idevágó emlékeket, a már kiadottakat revideálja, olvasásukat sokszor helyesbíti és egész sereg új fölirattal gyarapítja az irodalmat. Gyűjtő tevékenységének nagyértékű eredménye a Magyarországon talált római köemlékek, a vidéki múzeumokban s egyéb helyeken» című munkája, melyből eddig az I. rész jelent meg (1908). Ebben a Magyar Nemzeti és az Aquincumi Múzeum köveinek kizárásával a Budapest területén szétszórt és Pestmegye különböző helyein levő, vagy onnét ismeretes (t. i. ma már részben elveszett vagy lappangó) rómaikorú köemlékeknek áttekintését adja; a köveket a tudomány kellékeinek megfelelően és illusztrációktól kísérve leírja, idézi a vonatkozó irodalmat, a föliratokat történeti, a figurálisokat stilisztikai kommentárral látja el, úgy hogy e munkájával tulajdonképpen a magyarországi figurális és feliratos köemlékeknek corpusát indította meg. Tudjuk, hogy egy ilyen magyar Espérandieure mily nagy szükség van s azért ennek a munkának folytatása, illetőleg befejezése mindenképpen óhajtandó. Évek óta állandó dolgozótársa, a pannoniai anyagra vonatkozólag, a római történet leghatalmasabb forrásgyűjteményének, a Corpus Inscriptionum Latinarum-nak, amelynek szerkesztője már a CIL III. 1902. évi supplementum-kötete előszavában őt — és hazánkban csakis őt — nevezi meg, köszönete kifejezése mellett, a főmunkatársak, a «primarii operi nostro fautores» díszes sorában.

Nem terjeszkedhetünk ki itt részletesen azon tanulmányaira, amelyekben különböző pannoniai—daciai emlékekkel vagy emlékcsoportokkal foglalkozik; csak ki akarjuk emelni, hogy ezeket sohasem izoláltan, hanem magasabb szempontból, az egészszel való összefüggésükben, történeti távlattal tárgyalja. A várhelyi Dis-Proserpina-relief például alkalmat szolgáltat neki arra, hogy az összes, alvilági isteneket ábrázoló magyarországi köemlékeknek művészeti és vallástörténeti elemzését adja (AÉ. 1907, 119. skl.). Egy másik dolgozatában (AÉ. 1903, 221. skl.) néhány csákvári figurális köemlékből fontos következtetéseket von le arra nézve, hogy milyenek voltak a Dunántúl belsejének néprajzi és települési viszonyai és hogy érvényesült e körben a római kultúra befolyása. A balhavári burgus színhelyén tartott előadásában (megjelent ezen Évkönyv I. k. 19. skl., 1923), ezen erőd maradványait a római

határvédelem egész történetének és rendszerének keretében méltatja. Förlismervén a terra-sigillaták nálunk elhanyagolt tanulmányozásának fontosságát, legújabb cikkében (A legrégibb terra-sigillata edények Pannoniában. AÉ. 1926, 88. skl.) fölveti a kérdést, hogy mely időben, honnan importálta Pannonia a maga sigillatáit; meghatározza a Nemzeti és az Aquincumi Múzeum készleteiből a legrégibb darabokat, amelyekről stilisztikai elemzésük alapján kimutatja, hogy azok az I. századbéli délgalliai gyárakból (Graufesenque, Banassac) származnak, holott eddig azt hitték, hogy az I. században még kizárólag Felső-Itália látta el Pannoniát enemű műipari termékeivel. És mivel nála az emlékek első sorban történelmi dokumentumok, kiemeli e megállapítás történelmi fontosságát, mint amely fényt vet arra a kérdésre, hogy milyen kultúrcentrumokkal volt akkor a dunántúli rómaiság összeköttesben és hangsúlyozza, hogy egyáltalában a pontosan datálható sigillaták (sőt negative azok hiánya) az érmeknél is biztosabb adatokat szolgáltatnak valamely vidék megszállásának meghatározásához. Kuzsinszkynek ez a dolgozata egyúttal útmutatás és buzdítás múzeumaink sigillataanyagának rendszeres áttanulmányozásához.

Végül megemlíti azt a nagy munkáját, amely tanúságot tesz arról, hogy ő, bár kutatásainak tengelye a római archæologia, a római kor előtti és az azt követő idők régészetében épp oly otthonos. «A Balaton környékének archæológiája» (1920), az elődök munkájának számbavétele mellett a helyszínén végzett évtizedes, fáradságos kutatásainak eredményeként a Balaton körüli kultúráknak épp tőle igen sok új anyaggal gazdagított összes maradványait, az őskortól a népvándorlás végéig, lelőhelyek és leletek szerint csoportosítva és kellőképpen illusztrálva, a leg gondosabb földdolgozásban tárja elénk. Ez a munkája egyrészt archæologiai szakirodalmunk egy erősen érzett hiányát pótolja, másrészt példát nyújt arra, hogy miként kellene hazánk egyéb vidékeinek emlékeit topografaiilag földolgozni.

Aki ennyit fáradozott és dolgozott a magyar tudomány érdekében és becsületet szerzett annak a külföldön is, az mindenesetre megérdemli, hogy életének e nevezetes fordulóján meghajtsuk előtte az elismerés zászlaját. De a tudós Kuzsinszky mellett igaz tisztelet illeti Kuzsinszkyt, az embert is. Mint tudományos működésének az egységesség, úgy jellemének alapvonása az egyenesség; amilyen alapos a tudása, amilyen határozottak

következtetései, olyan szilárdak elvei, oly ingadozás nélkül való magatartása ; amint írásaiban kerüli a retorika szövirágait, olyan szállangnélküli, őszinte az ő beszéde, lelke. Szerény, de öntudatos ember ; hiúság nem bántja, szereplés nem vonzza. A távolabb állók első tekintetre talán ridegnek, keménynek tartják ; akik azonban közelebb állnak hozzá, tudják, hogy milyen értékek rejlenek benne, hogy milyen meleg kedélyű, hűséges barát. Azon emberek közé tartozik, akik, minél jobban ismerjük meg őket, annál többet nyernek megbecsülésünkben. A munkának él, kötelességeit példás buzgósággal teljesíti ; a nagy társaságot nem keresi, megelégszik jó embereinek kis körével. Boldog volt, amikor a háború előtti években időről-időre meghívhatta barátait, szaktársait Aquincumbas azoknak elmagyarázván ásatásait, múzeumának új gyarapodását, vendégül láthatta őket. Aztán ismét visszatért munkájához, magányába. Miután elvesztette édesanyját és a háború alatt és az azt követő szomorú napokban egyre nehezebb lett magányossága, búcsút mondott a legényéletnek és megnősült. Finom lelkű hitvese levette vállairól a mindennap apró gondjait s teljes megértéssel munkája iránt meleggé tette neki otthonát, szebbé életét.

Mikor ennek a becsületben eltöltött érdemes életnek hatodik évtizedét őszinte örömünkre a legteljesebb frissességben és alkotóerőben bevégezte, jól esik az ő kollégáinak és tanítványainak, tagtársainak és barátainak, tiszteletüknek és ragaszkodásuknak kifejezést adni és ez Évkönyv dolgozatait neki ezennel följánlani :

grati animi testimonium.

(Debrecen.)

Láng Nándor.